

Siniša JELUŠIĆ*

KNJIŽEVNOST I FILOZOFIJA: INTERTEKSTUALNA KONTROVERZA

Sažetak: U saopštenju autor promišlja o opsegu značenja pojma filozofija, postavljajući u prvi plan pokušaj njenog distinktivnog formulisanja u odnosu mit, religija (: teologija), književnost. Ima se u vidu izvorno grčko određenje filozofskog mišljenja i prvi filozofski spor o odnosu prema umjetničkom (: književnom, dramskom). Pitanje o kojem se nadalje promišlja jeste: da li je moguće tzv. autonomno filozofsko mišljenje, koje se kreće u okvirima sebe samog (: metamišljenje) ili ono nužno podrazumijeva najdublju, iako ne i pojavnu, povezanost sa drugim duhovnim disciplinama, mitom i književnošću, najprije? U obratnom smislu, istovjetno se pitanje postavlja u odnosu na intertekstualno određenje pojma književnosti (: šta jeste književnost), ili preciznije jezika književnosti / jezika filozofije. U istraživanju ovog odnosa autor posebnu pažnju posvećuju obratu koji u okvirima ove relacije utemeljuje Ničeova epistemologija i njen odjek u savremenoj filozofskoj i književno-teorijskoj misli (Hajdeger, Hamburger, Ingarden...).

Cljučne riječi: *filozofija, književnost, umjetnost, mit, religija, jezik, pojam, intertekstualnost, diferencija, interpretacija, značenje, funkcija*

Najprije upućujemo na Platonovo opšte određenje odnosa filozofije i umjetnosti, koje ovu potonju isključuje iz sfere mišljenja bića, polazeći od argumenta da tzv. lijepe umjetnosti / književnost podražavaju (: mimesis) ono što je površinsko, što je spoljašnji izgled same stvari (*phainomenon*), koji je samo posljedica nečeg drugog, skrivenog, nevidljivog; nečeg što se samo umom i dijalektikom (filozofijom) može dosegnuti (*nooumenon*). Dakle, mimetička relacija spram predmetnosti, a time ono što danas podrazumijevamo pod pojmom

---

* Prof. dr Siniša Jelušić, vanredni član CANU

umjetnosti/književnosti, ostaje, bez ostatka, izvan opsega filozofskog pojma istine (*Rep.* 525 b — 535 a),¹ jer se jedino putem ispitivanja koje imenujemo dijalektikom nadilazi sfera čulnog i dospijeva do samog bića i istine.

Ovako radikalna Platonova kritika umjetnosti iz ugla primata filozofskog mišljenja, u blažoj varijanti tumačenja, može se poimati i kao zahtjev za prisutnošću metafizičkog sadržaja u umjetničkom tekstu ili eidosa (: εἶδος), koji ovome pridaje odlučujuću vrijednost. Za zagovornike teze o ontološkom zasnivanju bića umjetnosti (kojima i autor ovog rada pripada) pokazaće se, posebno u promišljanju kategorija savremene umjetnosti, neupitnom opravdanost ovako formulisanog, polaznog kritičkog stava.

Blaža varijanta tumačenja ovdje podrazumijeva izvjestan otklon od Platonovog temeljnog stava o nemogućnosti ontološkog zasnivanja pojma umjetnosti.

U tom smislu je posebno indikativano ono poznato mjesto iz Platonovog dijaloga *Fedon*, u kome nalazimo nešto sasvim neuobičajeno za radikalnu kritiku umjetnosti iz pera atinskog mislioca. Riječ je o poznatom mjestu iz Platonovog dijaloga *Fedon*, u kome Kebet pita Platonovog Sokrata o razlozima da Ezopove basne napiše u stihu i da spjeva himnu Apolonu u čast.

Sokratov odgovor upućuje na ponovljenu poruku sna: „Sokrate, muzici se posvećuj i nju neguj!“ (*Phaedo*, 60 e 6). Opšte je stanovište tumača da ovo mjesto znači zahtjev/težnju k mudrosti kao najvišem znanju i umijenju koje jedino može filozofija smrtnom čovjeku otkriti. Otuda Sokrat napominje da je cijelog života filozofiju razumijevao kao „najveću muziku“ (*Phaedo*, 61 b 4), ali je pak, pred kraj života, taj san protumačio drugačije, povezujući ga sa nekom vrstom božanske poruke. O kakvoj je božanskoj poruci ovdje riječ? Imajući u vidu jungovsko tumačenje, ovaj san treba razumjeti prije svega kao kompenzatorni. Naime, Sokratovo ponašanje bilo je suviše racionalno, pa je njegovo nesvjesno (: *imago Dei* u nama), posredstvom ponavljajućeg sna, uzalud pokušavalo da ga upozori i skrene mu pažnju da mora da razvije svoju osjećajnu stranu.²

¹ Gadamer s pravom uočava da „valjda nikada umjetnosti nije od jednog filozofa tako načelno poreknut njen rang, nikada s takvom oštrinom osporen njen nama tako samorazumljiv zahtjev da bude otkrivenje najdublje i najtananije istine“. U: Hans-Georg Gadamer, *Dijalog i dijalektika*, Beograd: PBF, 2003, str. 83.

² Marija Luzja fon Franc, *Snovi*, Beograd: Fedon, 2010. Psihološki je ne manje važan i Sokratov san o kome pripovijeda Kritonu i veli da mu je došla jedna krasna i ljepolika žena u bijelom ruhu, pozvala ga i rekla: „Sokrate, trećeg dana ti ćeš u grudastu dospeti Ftiju“. Ova „lepolika žena“ iz Sokratovog sna, navodeći Homera, saopštava dan njegove smrti (*Crito* 44 a). Up. Dodsovo uočavanje da je „drevna književnost (je) puna tih snova koje je 'poslao bog' i u kojima se, kao kod Homera, pojavu u snu prikazuje snevaču i pruža mu proročanstvo,

Tako dospijevamo do korekcije definicije filozofije, kao strogo racionalnog pojmovnog istaživanja, jer se u ovu, kako vidimo, barem u nekom vidu, uvođe pjesništvo i muzika.

Na izvjestan način, ovako uspostavljena veza između pjesništva i filozofije prisutna je u teorijskom mišljenju Laze Kostića, za koga su ove u odnosu prožimanja ili pomirenja suprotnosti (: *coniunctio oppositorum*) jer „Uopšte svaki pesnik treba da ima nešto filozofije, kao i svaki filozof... što treba da je malo i pesnik... Koliko pak ima poezije u grčkih filozofa, o tome ne treba uveravati znalce metafizičkih pisaca, u kojih je mašta glavni činilac njihovog umovanja. Dovoljno je samo napomenuti da je *Empedokle* svoje misli napisao u *stihovima* i da je *Epiharm* bio i filozof i pesnik ujedno“.³

Ova povezanost pjesnika i filozofa posebno ubjedljivo se pokazuje na primjeru Njegoševog poimanja pjesnika kao *mistagoga*, koji je biće svetotajanstveno, jer je po svom suštastvu u najbližoj povezanosti sa transcendencijom. Otuda se jedino (: *samo*) pjesniku razotkriva apofatička istina najvišeg bića, načelno drugima nesaopštiva.

Izdvojimo nekoliko primjera Njegoševih stihova u kojima je ovaj stav, stav koji najdublje povezuje religiozno (: teologija), filozofsko i pjesničko, posebno ubjedljivo oblikovan: „Svemogućstvo svetom tajnom šapti / samo duši plamena poete...“ (...) „Zvanije je svešteno poete / glas je njegov neba vlijanije / luča svjetla rukovoditelj mu / dijalekt mu veličestvo Tvorca“... (*Luča*, *Posveta*, 177–180) ili: „Ono ti je sin prirode — poet, / tvorac mali najbliži božestvu; / od drugije svijе umni tvari / on najbliže sa mogućim tvorcem/ima svojstvo te ga sa njim zblіža, / jer on može sazdati svjetove / u idejam' visokoletećim, / kano što ih otac premogući djelom sazda i evo ih kaza“ (*Poeta*).

Nije naodmet ukazati da je Njegoševo književno djelo najvećma blisko osobenom obliku predsokratovskog filozofskog ili teološkog izraza, u onom izvornom smislu koje mu pridaju Heleni; da je „pjesništvo polazište za dia-logos i dijalektiku; *mithos* nadahnjuje *logos*. Ali ne retko, oni idu zajedno, nerazlučivo jedan od drugog kao u nekoj organskoj celini“.⁴ Otuda se s pravom može pitati: zašto spjev kao što je *Luča mikrokozma* ne bi mogao biti filozofsko djelo, saglasno starima (Parmenid, Empedokle, Lukrecije), kojima se obično dodjeljuje

savet ili upozorenje“. E. R. Dods, *Grci i iracionalno*, Beograd: Službeni glasnik, 2005, str. 82.

³ Laza Kostić, *Osnovno načelo. Kritički uvod u opštu filozofiju*, Novi Sad: Matrica 1884. Navodi prema izdanju *Osnovno načelo*, Beograd: Kultura 1961, str. 73.

⁴ Бранко Павловић, *Филозофски иприйиуи*, Београд: Плато, 1998, стр. 215.

naziv filozofa, a koji su bili pjesnici naročitog izraza.⁵ Isto pitanje, strogo uzev, može se postaviti ukoliko imamo u vidu Ničeovog *Zaratustru*.

Moglo bi se primijetiti da je ovome blisko poimanje odnosa autora i njegovog djela, kome je filozofski *logos* imanentan, posebno prisutno u literaturi ruskih autora posvećenih interpretaciji književnog djela Fjodora Dostojevskog. U njoj, nije teško utvrditi, prevladava pristup koji u prvom planu ima tzv. filozofski aspekt značenja, poput jednog od posljednjih koji tom pravcu analize pripadaju — *Metafizika Dostojevskog*, uglednog petrogradskog profesora Konstantina Jusupova.⁶ U tom smislu, Jusupov nastavlja tradiciju svojih velikih prethodnika: Šestova, Berđajeva, Mereškovskog, Rozanova ili Loskog, koji su književnom djelu Dostojevskog pristupali iz ugla jedne dominantno filozofske ili teološke analize.

Privlači pažnju argument na kome Jusupov zasniva metafizičko značenje romana Dostojevskog. Prema njegovom sudu, s obzirom na to da se u djelima Dostojevskog susrećemo sa pitanjima čovjekovog postojanja (: egzistencije) u božijem svijetu, „njegova autorska metafizika nosi ontološki karakter: čovjek stoji pred Bogom i svijetom kao pitanje prema — odgovoru“.⁷ Ovaj tip metafizike Jusupov povezuje sa stavom Martina Hajdegera iz njegovog predavanja iz 1929. godine, u kome autor *Bivstvovanja i vremena* kaže da je „Metafizika osnovni događaj čovjekovog bivstva. Ona i jeste upravo ljudsko bivstvo“.⁸

Kritiku ovakvog postupka interpretacije (razumije se da imamo u vidu postupak interpretacije, a ne konkretno studiju K. Jusupova) posebno radikalno izložio je Mihail Bahtin eksplicitnim stavom da je „Dostojevski pre svega *umetnik* (istina, izuzetnog tipa), a ne filozof...“⁹ iz čega slijedi da filozofsko tumačenje, psihološka ili psihopatološka analiza junaka autora *Braće Karamazovih* „nisu kadri da prodru u specifičnu umetničku arhitektoniku dela Dostojevskog“.¹⁰

Bahtinov krucijalni argument je da „Filozofska monologizacija njegovog stvaralaštva“, koja predstavlja osnovni put kritičke literature o Dostojevskom, pruža tako malo za razumijevanje specifičnosti strukture umjetničkog svijeta

⁵ Laza Kostić, *Osnovno načelo. Kritički uvod u opštu filozofiju*, Novi Sad: Matica 1884. Navodi prema izdanju *Osnovno načelo*, Beograd: Kultura, 1961, str. 73.

⁶ Константин Исупов, *Метафизика Достоевского*, Москва — Санкт Петербург, 2016.

⁷ Ibid., str. 8.

⁸ Ibidem.

⁹ Ур. Mihail Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd: Nolit, 1967, str. 54.

¹⁰ Ibid., str. 59.

njegovog književnog djela.¹¹ A tim, po Bahtinovom sudu, pogrešnim putem išli su znameniti ruski religijski mislioci, među kojima autor *Problema poetike Dostojevskog* izdvaja Rozanova, Volinskog, Mereškovskog, Šestova i druge.¹²

Drugim riječima, osnovni metološki zahtjev usmjeren je na tumačenje principa prevashodno *umjetničke* vizije svijeta i umjetničke konstrukcije *verbalne* cjeline romana: jer on je bitan za istraživača samo u tom obliku, piše Bahtin, u obliku principa konkretne književne konstrukcije, *a ne kao etičko-religiozni princip apstraktnog pogleda na svet* (kurziv S. J.). I samo u tom obliku on može biti objektivno otkriven na empiričkom materijalu konkretnih književnih djela.¹³ Još jedna konsekvencija ovakvog postupka sadržana je u zapažanju da „Dostojevski taj dijalog ne završava niti pruža sopstveno autorsko rešenje; on prikazuje ljudsku misao u njenom protivrečnom i nezavršenom postojanju. Dostojevski nije priznavao nikakav završetak“.¹⁴ Otuda, prema sudu ruskog istraživača, u polifonijskom romanu Dostojevskog sve ostaje otvoreno, svi problemi ostaju problemi, nema ni nagovještaja nekog određenog rešenja: „Dijalog je ravnopravan sa svim drugim potpuno suprotnim gledištima. Sledstveno, Dostojevski se u svojim romanima izdiže iznad tih svojih ograničenih, uskogrudih, usko konfesionalnih, pravoslavnih gledišta. Upravo to i smatram osnovnim kod Dostojevskog“.¹⁵

Neće biti teško nazreti u ovakvom Bahtinovom stanovištu trag učenja ruskih formalista, koji su sa posebnom radikalnošću dovodili u pitanje važnost značenja u strukturi književne umjetničke tvorevine. Jer su, na primjer, filozofski iskazi i njihovo značenje u jednom književnom djelu savršeno irelevantni za utvrđivanje njegove umjetničke vrijednosti.

Polazeći od preciznog određenja jednog od, istini za volju, kritički orijentisanog pripadnika ovog kruga Viktora Žirmunskog, prema čijem mišljenju se zadaci proučavanja umjetnosti sastoje u tome da opisuju *umjetnički postupak* određenog djela, pjesnika ili čitave epohe, u istorijskom planu ili uporednim i sistematskim načinom. Jer proučavanje poezije, piše Žirmunski, „kao i svake druge umetnosti, iziskuje određivanje njenog materijala i onih umetničkih

¹¹ Ibid., str. 60.

¹² Ibid., str. 59.

¹³ Ibid., str. 61.

¹⁴ M. Bahtin, „O polifoničnosti romana“. U: *Delo*, broj 11–12, 1981, str. 209. Iz: *Russia — Torino*, 2/1975, str. 189–198.

¹⁵ М. М. Бахтин, *О полифоничности романов Достоевского*, Собрание сочинений в семи томах. Том 6. Издательство: Русские словари, Москва, 2002, С. 459.

postupaka pomoću kojeg se od tog materijala stvara umetničko delo¹⁶. Kada dalje Žirmunski kaže da jezik („слово“) predstavlja osnovni materijal poezije, s obzirom na to da je ova govorna umjetnost (otuda je primjereno reći da je istorija poezije, u stvari, istorija „slovesnosti“),¹⁷ onda se u tom stavu jasno razabira presudan uticaj koji su na formaliste mogli imati Moskovski lingvistički krug (1916–1930) i petrogradski Opojaz.

Otuda, književno djelo jeste, bilo kako bilo, u odnosu na filozofiju svagda samostalna i nazavisna tvorevina — ono je *posebna* vrsta stvarnosti.

Sa strukturalizmom se može povezati i ovome analogan niz smjerova lingvističke orijentacije koji polaze od De Sosira i razumijevanja književnog teksta prevashodno kao „umjetnosti reči“. Ili, prema tezi nove kritike, poimanja teksta kao „unutrašnje samodovoljnosti, jer je pesničko delo autonomna, samodovoljna celina sazdana od unutrašnjih napetosti (ironije i paradoksa)“.¹⁸

Karakteristično je da upravo tako shvaćen jezik („слово“) postaje odlučujući za glasovit pristup Mihaila Bahtina književnom delu Dostojevskog: glavu petu *Problema poetike Dostojevskog* Bahtin je naslovio *Reč kod Dostojevskog*, ističući u uvodnoj napomeni: „Ovoj glavi dali smo naziv ‘Reč kod Dostojevskog’ pošto imamo u vidu reč, to jest jezik u njegovoj konkretnoj i živoj sveukupnosti...“¹⁹

Nismo slučajno pomenuli Moskovski lingvistički krug: dobija se utisak da se upravo tada uspostavlja onako radikalni metodološki jaz, u kome lingvistički pristup postaje do te mjere dominantan jer svaka vrsta filozofske interpretacije teksta, kako smo se u to na Bahtinovom primjeru mogli uvjeriti, bila isključena.

Razlika ova dva diskursa postaje najočiglednija ukoliko podsjetimo na temeljni predikat unutrašnjeg ili imanentnog pristupa književnom tekstu, koji je Roman Jakobson formulisao pojmom *literarnosti*, koji predstavlja ono što od datog djela čini ili tvori literarno djelo.²⁰ Ovo jasno podrazumijeva da imanentni analitičar poriče smisao posebnog proučavanja filozofskih, psiholoških ili religijskih ideja u književnom djelu.

Drugačije rečeno, u radikalnoj verziji ovog pristupa, sve ono što je najčešće u ravni značenja pripadalo disciplinama izvan književne umjetničke prirode, a

¹⁶ Viktor Žirmunski, „Zadaci poetike“. U: *Poetika ruskog formalizma*, Beograd: Prosveta, 1970, str. 317.

¹⁷ Ibid., str. 320.

¹⁸ Burzyńska A., Markowski M. P. *Književne teorije XX veka*, Beograd: Službeni glasnik, 2009, str. 158.

¹⁹ M. M. Bahtin, *Problemi poetike Dostojevskog*, str. 252.

²⁰ *Poetika ruskog formalizma*, str. 102.

u koje se mogu ubrojiti npr. teologija, filozofija, sociologija, psihologija, označavalo se tzv. *spoljašnjim* pristupom, koji načelno izlazi izvan *differentie specificae* književnog teksta i otuda biva potisnut u drugi plan. Dosledno slijedeći ovaj stav, dospijevamo do zaključka da bi filozofija (: filozofska značenja) predstavljala, strogo uzev, izvanliterarni sadržaj kojim se dovodi u pitanje „samosvojnost i samostalnost“ književne tvorevine i stoga, već po sebi, ne bi mogla pripadati njenom imanentnom biću.

A otuda i svi oni pristupi, koji polaze od interpretacije ovih ravni značenja, kretali bi se po periferiji teksta i ne bi dospijevali do njegove suštine.

Ovom strogom distinkcijom postavljena je u stvari nepremostiva granica između, na jednoj strani, onih za koje se može reći da, saglasno načelima imanentne analize, suštinu književnog djela traže u djelu samom, i na drugoj, onih koji suštinu djela traže i nalaze u povezanosti sa izvanknjiževnim disciplinama poput filozofije, psihologije ili teologije npr.

Ako se sada vratimo savremenoj teorijskoj misli, neće biti teško uočiti da je ovdje u prvom planu kontroverza u vezi sa prirodom referencijalne funkcije koju književni tekst sadrži, a koje se mnogi tumači jednostavno odriču u korist stava o njegovoj (tekstovnoj) prevashodno jezičkoj imanenciji.

Jer nema sumnje da književno djelo ne postaje ni bolje ni gore ako su u njemu izražene filozofske ideje, dubinske ili sasvim trivijalne, ako su one istaknute ili sasvim odsutne. Otuda su, naglasimo na tragu Štajnera, za književnost ideje jedino sirov materijal, građa kojom se služi autor za tvorenje nečeg drugog: umjetničkog teksta. Uslovno rečeno, filozofska ideja kao dio značenja filozofskog teksta, u književnom djelu, prestaje biti izvantekstualni (: filozofski) činilac — ona postaje dio imanentne strukture samog teksta, koja joj pridaje bitno drugačiji kvalitet.

Time dospijevamo do suštinskog pitanja za našu raspravu. Ovo pitanje se može formulirati ovako: U kojoj su mjeri filozofska (: metafizička) značenja književnog teksta presudno relevantna za njegovu umjetničku vrijednost?

Ukoliko na ovo pitanje odgovorimo potvrdno, strogo uzev, dovodimo u pitanje načelo imanencije književnog umjetničkog teksta, s obzirom na njegovu podređenost jednom, u principu, izvanumjetničkom značenju. Ukoliko pak odgovorimo odrečno, isključujemo svaki odnos spram filozofskih značenja književnog umjetničkog teksta, s obzirom na to da ova ne mogu biti konstitutivna za ono što nazivamo njegovom imanentnom strukturom.

Na drugoj strani, kada je o filozofiji riječ, ne može biti sporno da je značenje upravo ona razlikujuća ravan koja određuje vrijednost filozofskog teksta. Ipak, da li je ovako strogo postavljena razlika održiva?

U prilog drugoj varijanti odgovora mogao bi se upotrijebiti argument uobičajenog određenja filozofije kao *mišljenja o mišljenju*,²¹ racionalnog kritičkog mišljenja koje podrazumijeva sistem strogih pravila dokazivanja i izlaganja, koji se „sastoji od postavljanja pitanja, argumentisanja, isprobavanja ideja i razmišljanja o mogućim argumentima protiv njih i ispitivanja koliko naši pojmovi stvarno funkcionišu“.²² I ukoliko filozof istražuje *logos* kao smisaoni govor bivstva i bivstvovanja, na način koji je njemu kao smrtnom čovjeku jedino dostupan: pomoću dija-logosa (dijaloga, raz-govora), dijalektike (raspravljanja, razlaganja, obrazlaganja, razjašnjavanja, objašnjavanja...). Otuda filozofska eksplikativna shema jeste teška i komplikovana i za svoje razumijevanje i odgovarajuću upotrebu zahtijeva punu duhovnu zrelost, dugotrajni duhovni napor i učenje.²³

Da je ovo samo jedan ugao promišljanja pojma filozofije, pokazaće gotovo ovlašni uvid u bazična načela ranovizantijske filozofije (za Averinceva — poetike književnosti), i pouzdano nas uputiti na sasvim ovome suprotstavljen odnos. Naime, u poetici ranovizantijske književnosti uočavamo, savremenoj teoriji (: filozofskoj i književnoj) savršeno nasuprot, najdublju povezanost pjesništva (: umjetnosti) i teologije (: filozofije). Teološko apofatično mišljenje „najvišeg bića“ je u svom najvišem postignuću ostvarivo jedino u „jeziku“ umjetnosti, jer diskurzivno mišljenje, bilo teologije ili filozofije, po definiciji, ne može doprijeti do ovog cilja.

Ovo stoga jer su, kako je ubjedljivo pokazao akademik S. S. Averincev, grčki patristički teolozi manje voljeli da govore o „dokazivanju“ (αποδειξϕς), a više o „pokazivanju“ (δειξις) postojanja Boga. Averincev se pri tome poziva na objašnjenje Klimenta Aleksandrijskog, prema kome je racionalno izvedeni dokaz principijelno neprimjenljiv na „bespočetni početak svih početaka“. U tom slučaju glagol „pokazivati“ (δειξις) sadrži značenjski moment nečeg neposredno očevidnog, vizuelno plastičnog i utoliko „estetskog“.²⁴

²¹ Up. The Oxford Companion to Philosophy, Ed. Ted Honderich, Oxford University Press, 2005, p. 702.

²² Tomas Neigel, *O čemu je zapravo reč?: Vrlo kratak uvod u filozofiju*, Beograd: Službeni glasnik, 2005, str. 8.

²³ Branko Pavlović, *Filozofski rečnik*, Beograd: Plato, 1997, str. 226, 230.

²⁴ Авѣринцев С. С. *Поэтика ранневизантийской литературы*. — М: «Coda», 1997. С. 34 / srpskohrvatski prevod: Аверинцев С. С. *Поэтика рановизантијске књижевности*, Beograd: СКЗ, 1982, str. 50. Up. srpskohrvatski prevod: „Od svih filozofskih dokaza postojanja Boga najubedljivije zvuči upravo onaj koji se i ne spominje u udžbenicima; približno on može da se formuliše ovim umnim zaključkom: Postoji Trojica Andreja Rubljova, prema tome / dakle postoji Bog... U ikonopisu mi sami — već sami — vidimo blagodatne i prosvetljene likove svetih, a u njima, u tim likovima — projavljeni

U odnosu na odlučan sud Klimenta Aleksandrijskog, valja podsjetiti da je „racionalno izveden dokaz“, koji on sasvim dovodi u pitanje, zapravo ono na čemu počiva svako polazno određenje izvorno grčkog poimanja filozofskog mišljenja.²⁵

Za nas je posebno važno da, grubo uzev, onaj smjer mišljenja koji se najčešće imenuje egzistencijalističkom filozofijom, najvećma stoji u nekoj vezi sa stavom koji smo upravo naveli, a koji pripada bazičnom određenju ranovizantijske teološke misli. U raspravi koja u naslovu postavlja retorsko razlikovanje Hegel ili Jov, Lav Šestov navodi jedno dalekosežno mjesto iz Kjerkegorovog spisa *Ponavljanje / La repetition*, koje zbog njegove važnosti ovdje uglavnom u cjelini navodimo:

„Umjesto da se (u teškom trenutku) za pomoć obrati svetski poznatom filozofu, professoru publicusu ordinariusu (tj. Hegelu), moj prijatelj (...) traži utočište ... od Jova koji, sedeći u pepelu, struže crepom kraste na svom telu i upućuje uzgredne primedbe i aluzije. Moj prijatelj smatra da će tu naći ono što je potrebno. Tu će se istina izraziti ubedljivije nego u grčkom simposionu“.

U komentaru ovog izvoda Šestov ističe da je riječ o zavjetnoj misli Kjerkegorovoj, koja se provlači kroz sva njegova djela. Odatle je proisteklo ono što naziva egzistencijalnom filozofijom i što suprotstavlja umozrenjskoj filozofiji.²⁶

lik Božiji i samoga Boga“. V. П. А. Флоренски, *Иконостас*, Никшић: Јасен, 1990, стр. 15.

²⁵ U potpunoj saglasnosti sa načelom Klimenta Aleksandrijskog, otac Pavle Florenski je mogao doći do zaključka koji bi mogao imati značenje skandala za filozofsko mišljenje. Jer krajnje ubjedljivo, polazeći od načela filozofske misli, argumentuje privilegovano mjesto koje zauzima umjetnost u predavljanju najvišeg bića: „Из всех философских доказательств бытия Божия наиболее убедительно звучит именно то, о котором даже не упоминается в учебниках; примерно оно может быть построено умозаключением: “Есть Троица Рублева, следовательно, есть Бог”. В иконописных изображениях мы сами, — уже сами, — видим благодатные и просветленные лики святых, а в них, в этих ликах, — явленный образ Божий и Самого Бога“. Ур. srpskohrvatski prevod: „Od svih filozofskih dokaza postojanja Boga najubedljivije zvuči upravo onaj koji se i ne spominje u udžbenicima; približno on može da se formuliše ovim umnim zaključkom: Postoji Trojica Andreja Rubljova, prema tome / dakle postoji Bog... U ikonopisu mi sami — već sami — vidimo blagodatne i prosvetljene likove svetih, a u njima, u tim likovima — projavljani lik Božiji i samoga Boga“. V. П. А. Флоренски, *Иконостас*, Никшић: Јасен, 1990, стр. 15.

П. А. Флоренский, *Иконостас*, Библиотека русской религиозно-философской и художественной литературы, “Веги“// <http://www.vehi.net/index.html>

²⁶ Lav Šestov, *Umozrenje i otkrivenje*, Beograd: Plato, 2003, str. 125–126.

„Umozrenjska filozofija“, koja najvećma ogovara klasičnom pojmu filozofije, uz Kjerkegora i Šestova, biva poljuljana jednim načelno drugačijim načinom mišljenja, predstavljenim u učenjima Ničea, Unamuna, Berđajeva, Sartra, Kamija, Marsela, Hajdegera i drugih. Stoga je svakako opravdano Gadamerovo uočavanje da univerzitetska filozofija ponovo zadobija važenje imajući u vidu „takozvane filozofe egzistencije Jaspersa, Sartra, Merlo-Pontija, Gabriela Marsela i pre svih drugih Martina Hajdegera“, a ovo se dešava iz odvažnosti da „se zađe u rubnu oblast poetskog jezika — i to se često sudara sa oporom kritikom... Zašto velike tekovine moderne logike, koja je u poslednjih stotinu godina načinila ranije nezamisliv napredak u odnosu na Aristotela, mogu da se ostave po strani i u sve većoj meri zatamne iza senki poetskih oblaka?“²⁷

Zalaženje „u rubnu oblast poetskog jezika“ ima u vidu Lav Šestov, kada u svojoj prvoj knjizi *Šekspir i njegov kritičar Brandes* (1897) napada racionalističku filozofiju od Aristotela pa nadalje, s obrazloženjem da je ona pokušala da potčini stvarnost i ljudski život i iskustvo shemama i zahtjevima ljudskog uma.²⁸ Za nas je od posebne važnosti Šestovljev stav da je racionalistički filozof, kako ga je shvatio Šestov, tumačio i procjenjivao život pomoću mišljenja, dok je Šekspir doživljavao život u svom njegovom bogatstvu, veoma dobro znajući da se on ne može izjednačiti sa mišljenjem.²⁹ Tako dolazimo do obrata u kome se filozofsko mišljenje na neki način sasvim diskvalifikuje u odnosu na pjesništvo (: književnost, umjetnost), ili mu se, u najboljem slučaju, pridaje niže sazajno važenje.

Kada je riječ o odnosu filozofije i književnosti, primjer gadamerovskog zatamnjenja logičkog mišljenja posebno je prisutan u hrestomatijskoj publikaciji uglednog filozofa XX vijeka Valtera Kaufmana (W. Kaufmann). Valja najprije obratiti pažnju na neupitnu znakovitost samog naslova hrestomatije: *Egzistencijalizam od Dostojevskog do Sartra*.³⁰

Neće biti posebno teško uočiti da je u naslovu knjige, koja tematizuje jedan filozofski pravac, na prvom mjestu ime ruskog romanopisca Fjodora

²⁷ H. G. Gadamer, *Filozofija i poezija*, Beograd: Službeni list SRJ, 2002, str. 27.

²⁸ V. tumačenje ovog pitanja u: Frederik Koplston, *Ruska religiozna filozofija*, Beograd: Plato, 2003, str. 114.

²⁹ В. Лев Шестов, *Сочинения в томах* т. 1, Издательство: „Водолей“, Томск 1996, с. 5–6.

³⁰ *Existentialism from Dostoevsky to Sartre*, Edited, with an introduction, prefaces, and new translations by Walter Kaufmann, Meridian Books, INC. New York, 1956.

U e-verziji: http://www.academia.edu/8957206/Walter_Kaufmann_Existentialism_from_Dostoevsky_to_Sartre

Dostojevskog, koji je svojim književnim djelom predstavljen zajedno sa raspravama Kjerkegora, Ničea, Jaspersa, Hajdegera, Sartra i Kamiija. Valja pomenu-ti da Dostojevski kao pisac nije usamljen: uz njegovo ime u hrestomatiji su još pjesnik Rilke i pisac Kafka i filozofi i pisci Sartr i Kami.

Kada je dakle o jednom specifičnom filozofskom pravcu riječ, uspostavljen je, u određenom smislu, znak jednakosti između književnih autora i filozofa. I ne samo to — prema mišljenju Valtera Kaufmana, prvi dio *Zabilježaka iz podzemlja* F. M. Dostojevskog predstavlja „najbolji mogući uvod u egzistencijalizam koji je ikada napisan“.³¹ Pada u oči da Kaufman izdvaja samo prvi dio romana Dostojevskog, dok drugi dio, po svemu sudeći, ne može odgovoriti zahtjevu autora hrestomatijskog izbora. Jer je za Kaufmanov pristup karakteristično vršenje odabira onih tekstova koji određenu egzistencijalističku ideju u većoj mjeri eksplicitno formulišu u vidu tzv. *univerzalnih iskaza*.

U ovima, prema mišljenju Kaufmana, vrhuni egzistencijalistička misao i, po prirodi stvari, dolazi do zapostavljanja onih drugih tzv. partikularnih iskaza, u kojima ova misao nije u istom stepenu prisutna. Ipak, uz svu ozbiljnost jednog ovakvog teorijskog pokušaja, nedostatak nalazimo u drastičnom narušavanju strukture teksta, koji već samim takvim postupkom prestaje biti to što u svome cjelovitom biću, biću teksta, jeste.³² Otuda, ukoliko o problemu promišljamo u smjeru Kaufmanovog postupka, valja, njemu savršeno suprotno, zaključiti da se semantički privilegovano mjesto nahodi u većoj mjeri u tzv. partikularnim sudovima, implicitnim književnim iskazima nasuprot onima kod kojih je stepen eksplicitnosti uvećan. Nema sumnje da i za postupak Kaufmana važi kritička napomena Jusupova „da ne treba sebe tješiti lažnom nadom da metafizika... može biti izvučena iz tekstova Dostojevskog u gotovom vidu, poput alhemijaskog kamena iz retorte“.³³

Po svemu sudeći, interdisciplinarna kontroverza koja započinje sa Platonom upućuje, po mom sudu, na bar jedan pouzdan zaključak koji je sasvim na tragu Hajdegerove tvrdnje — da su mišljenje i poezija (*denken/dichten*) veoma blisko povezani; da nisu identični, ali da izbijaju iz istog korijena.

³¹ Up. *ibid.*, p. 14: “I can see no reason for calling Dostoevsky an existentialist, but I do think that Part One of Notes from Underground is the best overture for existentialism ever written“.

³² V. potanku analizu ovog pitanja u raspravi Nikole Miloševića *Roman Miloša Crnjanskog*, Beograd: SKZ, 1970, str. 7–10.

³³ K. Исупов, *op. cit.*, str. 8.

I Aristotel je bio istog mišljenja: filozofija i poezija nekako spadaju zajedno, one imaju istu težinu,³⁴ jer imaju za predmet bivstvo koje nadilazi vremenitost (: istoriografija) (*Poetika* 1451 b 5). Ili, drugim riječima, metafizička supstanca teksta (: pitanje bivstva) jeste zajednička, a modusi njenog predstavljanja različiti. Ali razlika o kojoj je riječ nije ravnopravna, jer je prisutnost metafizičkog kvaliteta u književnom djelu neuporedivo veća.

Jer, prema Hajdegerovom podsticaju, pjesničko (: književnoumjetničko) djelo znači „diktat istine bivstvovanja“ (up. bilješku 31). A odgovoriti na pitanje prisutnosti ove istine jeste osnovno pitanje na kome bi trebalo da počiva ontološki zasnovana književna teorija, sa filozofskim mišljenjem u ovom odnosu najdublje povezana.

Literatura

- [1] ARENDT Hannah (2013). *Mišljenje i moralni obziri*. Prevod eseja *Thinking and Moral Considerations* iz knjige *Responsibility and Judgment* (p. 159–189). <http://pecanik.net/2013/07/misljenje-i-moralni-obziri/>
- [2] BAHTIN, Mihail (1967). *Problemi poetike Dostojevskog*, Beograd: Nolit.
- [3] BAHTIN, Mihail (1981). „O polifoničnosti romana“. U: *Delo*, 1981, broj 11–12 // Russia — Torino, 2/1975.
- [4] BURZYŃSKA A., MARKOWSKI M. P. (2009). *Književne teorije XX veka*, Beograd: Službeni glasnik.
- [5] DODS, E. R. (2005). *Grci i iracionalno*. Beograd: Službeni glasnik.
- [6] EXISTENTIALISM FROM DOSTOEVSKY TO SARTRE, Edited, with an introduction, prefaces, and new translations by Walter Kaufmann, Meridian Books, INC. New York, 1956. U e-verziji: http://www.academia.edu/8957206/Walter_Kaufmann_Existentialism_from_Dostoevsky_to_Sartre
- [7] FRANC, Marija Luzja fon (2010). *Snovi*, Beograd: Fedon.
- [8] GADAMER, Hans-Georg (2002). *Filozofija i poezija*, Beograd: Službeni list SRJ.
- [9] GADAMER, Hans-Georg (2003). *Dijalog i dijalektika*. Beograd: PBF.
- [10] KOSTIĆ, Laza (1961). *Osnovno načelo*. Beograd: Kultura. // Лаза Костић, *Основно начело. Крийички увод у оишћу филозофију*, Нови Сад: Матица 1884.
- [11] NEJGEL, Tomas (2005). *O čemu je zapravo reč?: Vrlo kratak uvod u filozofiju*, Beograd: Službeni glasnik.

³⁴ V. Hannah Arendt, *Mišljenje i moralni obziri*. Prevod eseja *Thinking and Moral Considerations* iz knjige *Responsibility and Judgment* (p. 159–189). <http://pecanik.net/2013/07/misljenje-i-moralni-obziri/> Up. Hajdeger: „Mišljenje bivstvovanja jeste izvorni način pevanja... Mišljenje znači diktat istine bivstvovanja. Ono je izvorno *dictare*... Svako pevanje u tom širem i užem smislu poetskoga jeste u osnovi mišljenje. Poetizujuća suština mišljenja čuva vladanje istine bivstvovanja“. V. Martin Heidegger: *Anaksimandrov fragment / Der Spruch der Anaximander*, srpskohrvatski prevod u: Martin Hajdeger: *Šumski putevi*, Beograd: Plato, 2000, str. 260.

- [12] ПОЕТИКА РУСКОГ FORMALIZMA (1970). Prosveta, Beograd.
- [13] THE OXFORD COMPANION TO PHILOSOPHY (2005). Ed. Ted Honderich, Oxford University Press.
- [14] ŽIRMUNSKI, Viktor (1970). „Zadaci poetike“. U: *Poetika ruskog formalizma*, Beograd: Prosveta.
- [15] АВЕРИНЦЕВ, С. С. (1997). *Поэтика ранневизантийской литературы*. — М: «Coda» // srpskohrvatski prevod: АВЕРИНЦЕВ, С. С. (1982). *Поетика рановизантијске књижевности*, Београд: СКЗ.
- [16] БАХТИН, М. М. (2002). *О полифоничности романов Достоевского*, Собрание сочинений в семи томах. Том 6. Издательство: Русские словари, Москва.
- [17] ИСУПОВ, Константин (2016). *Метафизика Достоевского*, Москва — Санкт Петербург.
- [18] КОПЛАСТОН, Фредерик (2003). *Руска религиозна филозофија*, Београд: Плато.
- [19] МИЛОШЕВИЋ, Никола (1970). *Роман Милоша Црњанској*, Београд: СКЗ.
- [20] ПАВЛОВИЋ, Бранко (1997). *Филозофски речник*, Београд: Плато.
- [21] ПАВЛОВИЋ, Бранко (1998). *Филозофски термини*. Београд: Плато.
- [22] ФЛОРЕНСКИ, П. А. (1990). *Иконостаѕ*, Никшић: Јасен, 1990.
- [23] ФЛОРЕНСКИЈ, П. А. *Иконостаѕ*, Библиотека русской религиозно-философской и художественной литературы, “Вехи”// <http://www.vehi.net/index.html>»
- [24] ХАЈДЕГЕР, Мартин (2000). *Шумски јуџеви*. Београд: Плато.
- [25] ШЕСТОВ, Лев (1996). *Сочинения в томах т. 1*, Издательство: „Водолей“, Томск.
- [26] ШЕСТОВ, Лав (2003). *Умозрење и откривење*, Београд: Плато.

Siniša JELUŠIĆ

LITERATURE AND PHILOSOPHY: THE INTERTEXTUAL CONTROVERSY

Summary

The purpose of this paper is to describe the basic meanings of the philosophy concepts, in very distinctive formulation: in intertextual relation to myth, religion (: theology), and literature. The interpretation begins with the very first philosophical dispute between philosophy and poetry (Plato) and follows with its theoretical consequences. The main question of the first part of paper is: What is the philosophy and what is its primary definition? On the contrary, in fundamental relation to the intertextual definition of literature, the question is: What is the literature and how literature constituting the meanings? Or more precisely: what is the specific language and the semantic of literature/poetry and philosophy? *Sensu stricto*, the ideal of science philosophy has no possibility for essential intertextual connect with literary text — here, we have the substantial distinction, without any possibility of intertextual communication. Interpretation of this problem particularly refers to process of change modern philosophy paradigm, which are mostly coming closer to literature, with his representative thinkers as Kierkegaard, Nietzsche, Shestov, Sartre, Camus, Heidegger etc.

Key words: philosophy, literature, art, myth, religion, language, concept, intertextuality, difference, interpretation, meaning, function